

MAJOR RÉKA

Előzetes jelentés Nyírmada-Vályogvető késő bronzkori településéről

Preliminary report on the Late Bronze Age settlement of Nyírmada-Vályogvető. In this study, I would like to briefly introduce the settlement belonging to the Felsőszőcs culture excavated in Nyírmada-Vályogvető. In the 1990s, two short rescue excavations were carried out at the site, which was heavily disturbed by mining, and a total of 89 features were discovered. Two of the more interesting phenomena of the settlement, the pottery deposit and the human remain have already been published. Below, I would like to present a preliminary report on the excavations, the settlement and the features found, which, based on the finds, can be dated to the Late Bronze Age.

Keywords: Felsőszőcs/Suciu de Sus culture, Nyírmada-Vályogvető, Late Bronze Age, pottery deposit, human remain, settlement features, preliminary report

A lelőhely előkerülési és feltárási körülményei

Nyírmada a Nyírség északkeleti részén fekszik, Nyíregyházától megközelítőleg 40 km-re északkeletre. A város északi szélén található a Felsőszőcs-kultúrához sorolható késő bronzkori lelőhely 1993 végén vált ismertté [1. tábla 1.], amikor a vályogvető gödrökben a helyi lakosok edényekre és edénytöredékekre bukkantak, melyek közül Murzsa Árpád bevitt egyet a nyíregyházi Jósa András Múzeumba. A bejelentés után a múzeum régészei, Istvánovits Eszter és Kurucz Katalin először a leleteket gyűjtötték össze, majd a megtalálók információi alapján a lelőhelyet is ellenőrizték. Utóbbiról megállapították, hogy rendkívül bolygatott, ugyanis illegális bányászat és időnként tégláégetés történt a területen, emellett pedig személerakó helyként is használták [1. tábla 2.].¹

A lelőhely nagyfokú bolygatása miatt a következő évben, 1994. június 13-án leletmentő feltárást indítottak Istvánovits Eszter vezetésével. A rövid, 12 munkanapból álló ásatás alatt 11 szelvényt nyitottak meg, és 36 objektum teljes vagy részleges feltáráására került sor [2. tábla 1.].² Anyagi okok és az intézmény további kötelező régészeti feladatai miatt nem sikerült minden megmenthetőnek tűnő vagy megmentésre szoruló területet megvizsgálni, ezért két évvel később egy újabb rövid leletmentésre került sor Tóth Katalin vezetésével. A második kampány 13 munkanapja során, amely 1996. március 26-tól április 7-ig tartott,

¹ Jósa András Múzeum Adattára, 95.16. A térképért Toldi Zoltánnak tartozom köszönettel.

² Jósa András Múzeum Adattára, 95.17.

további 5 szelvényt nyitottak, és újabb 53 teljes vagy részleges objektum került napvilágra [3. tábla 1–2.].³ Bizonyos területeket, a föld keménysége miatt géppel humuszoltak.⁴

A szelvények kijelölését a lelőhely állapota határozta meg. Egy részük a vályogvető gödrök belső területeire irányult, ugyanis a bolygatások között néhol magasabb földbuckák is jelentkeztek. Az I. szelvény az északnyugati peremet érintette, ahol a kevésbé bolygatottak tűnő kiemelkedések mellett sok kerámiatöredéket is találtak. A IV. szelvény megnyitását hasonló, szabálytalanul fennmaradt földbaba indokolta a vályogvető középső részén. A feltárás során ugyan kiderült, hogy a magasabb részek zöme a vályogvető gödrök kiásása során keletkezett földhalom, mégis értékes információkat nyertek egy-egy kisebb területről a két szelvényen belül. Az V., VII. és XIII. szelvénnel a vályogvető déli szegélyét kutatták, melynek nagy része az előzőkhöz hasonlóan visszahányt földből állt. Utóbbi területen kevesebb bronzkori jelenséget, ellenben több újkori objektumot és beásást találtak.⁵

Míg a szelvények egy része a vályogvető belsejét érintette, addig a többi az erősen bolygatott területeken túli térségeket célozta meg. A két feltárás során az elpusztított részek közvetlen környezetét is megkutatták, különösen a keleti és északkeleti oldalon.⁶ A XIV. és XV. szelvény kivételével – melyek már távolabbi területet érintettek – ezek mind a bánya szélét követték.

Az I. és II. szelvénytől nyugatra már nem jelöltek ki újabb felszíneket, viszont megtisztították a gödrök után hagyott falat, melynek metszetén is jól látszódott az a 30–40 cm-es piros paticsrögös fekete réteg (a 23. objektum felett), mely az egész területen jelentkezett. A foltok minden esetben ez alatt rajzolódtak ki, s már az 1994-es feltárás elején felmerült, hogy ez réteg lehet a késő bronzkori települési szint.

Ismerünk hasonlóan vastag réteggel rendelkező Felsőszöcs-településeket, ilyenek a Culciu Mare (Nagykolcs) területén feltárt részletek.⁷ Ezzel szemben Culciu Mic (Kiskolcs) települési szintje 20 és 80 cm, Medieșu Aurit (Aranyosmeggyes)-Șuculeu rétege pedig 40–60 cm között mozgott,⁸ Oarța de Sus (Felsővárca)-Oul Făgetului településéhez hasonlóan.⁹ Bader Tibor szerint az előbbiek nem utalnak tartós megtelepedésre.¹⁰ Petea (Pete)-Csengersima középső és késő bronzkori rétegei sem voltak 40 cm-nél vastagabbak,¹¹ e település(ek) azonban sokkal nagyobb méretűnek bizonyultak, mint az előbbiek.¹² Az eddi-

³ Jóna András Múzeum Adattára, 98.7.

⁴ A vályogvetőkön túli szelvényeket nagyrészt gépi erővel humuszolták, a belső, erősen bolygatott részeket magasabban megmaradt területek zömét pedig kézi erővel.

⁵ A feltárási napló alapján az 1996-os feltárás 39–42., 44. és 46. objektuma újkorinak bizonyult, egy részüket nem is bontották ki teljesen.

⁶ A II., III., VI., VIII., IX., X., XI., XIV. és XV. szelvények ezek.

⁷ Mindkét településrészlet 20–40 cm-es rétegsort eredményezett. Culciu Mare-Sub Grădini esetében még épületek nyomait is felfedezték, azonban feltehetően árvíz tisztította el (Bader 1978, 64–65).

⁸ Bader 1978, 65.

⁹ Ennek szintén 40–60 cm vastag megtelepedési rétege volt (Kacsó 1980, 39).

¹⁰ Bader 1978, 64.

¹¹ Pop 2009, 13; Marta 2009, 13.

¹² A szóban forgó erdélyi lelőhelyek első közlőjük véleménye szerint átlagosan néhány száz méter hosszúak és néhány tíz méter szélesek (Bader 1978, 64–65). Amíg a Bader által közölt településeken csak kis felületek, olykor csak néhány objektum került feltárássra, addig Petea–Csengersima részlete(i) több mint 5 hektáron terültek el, a lelőhely nyugati része a kultúra korábbi, keleti oldala pedig a későbbi szakaszába sorolható (Pop 2009, 9; Marta 2009, 12). Nyitott kérdés, hogy a korábbi és későbbi

gi legvastagabb rétegsorral rendelkező település, melynek felső szintje a jelenlegi tudásunk szerint a Felsőszöcs-kultúrához köthető, Oarța de Jos (Alsóvárca)-Vâlcea Rusului néhol elérte az 1,20 m vastagságot.¹³ Fontos, hogy a felsorolt települések zömét csupán kis területen kutatták, ezért a rétegsor vastagsága – a leletanyag részletes elemzése és a lelőhely térbeli kiterjedésének ismerete nélkül – önmagában nem elegendő ahhoz, hogy a települések használatának időtartamát pontosabban meghatározzuk. Petea–Csengersima esetében azt is megfigyelték és alátámasztották, hogy a késő bronzkori járósínt teteje legalább 10–15 cm-rel is feljebb lehetett.¹⁴

Nyírmada-Vályogvető késő bronzkori településének pontos kiterjedése a bolygatások és a feltárások korlátozottsága miatt nem ismert. Kutatások csak a térképen látható vályogvetőben s annak északi, keleti és déli vonalán történtek. Ezzel együtt a település életének hossza is kérdéses, a 30–40 cm-es rétegsor és a viszonylag sok objektum gazdag leletanyagot szolgáltatott.¹⁵ Remélhetőleg a leletek részletes elemzése, esetleg a tervezett radiokarbon-mérések választ adhatnak majd erre a kérdésre. Bár a késő bronzkori jelenségek és a leletanyag feldolgozása még az elején jár, az általánosabb információk közzlése és bizonyos következtetések levonása már lehetséges és hiánypótló.¹⁶

A település jelenségeiről

A két ásatási kampány során összesen 89 teljes vagy részleges objektumot és azok leletanyagát mentették meg, az újkori beásásokat leszámítva ezek mind a késő bronzkorba sorolhatók. Pontos számukat a kutatás ezen állapotában még nem lehet meghatározni, a feltárási naplók és összesítő térképek alapján 9–11 újkori,¹⁷ így 78–80 objektum köthető a Felsőszöcs-kultúrához. Korábbi és későbbi régészeti korú jelenség nem került elő. A késő bronzkori településrészlet rendkívül intenzívnek bizonyult [4. tábla 2.].

Az első edények és töredékek több mint 30 éve kerültek be a múzeumba. A megtalálók szóbeli közzlése alapján ezek a II. szelvény 4–5. objektumának környékéről származhatnak [2. tábla 2.], az ép leletek összetétele pedig arra utal, hogy összetartozó leletegyüttesről, pontosabban egy edénydepóról beszélhetünk. A nagyméretű amforából és 14 felhúzott fülű bögréből álló együttest két tanulmányban is részletesen elemezték,¹⁸ az edények egy részén

település kontinuum lehetett-e, de feltételezhető, ráadásul úgy tűnik, hogy a korábban benépesített területet víz árasztotta el (Marta 2009, 13).

¹³ Kacsó 1980, 39.

¹⁴ Marta 2009, 13.

¹⁵ A leletanyag a nyíregyházi Jósa András Múzeum Régészeti gyűjteményében található, az 1994-es feltárás anyaga a 95.44.–95.117. leltári számokon szerepel, az 1996-os leletmentés anyaga pedig még leltározatlan.

¹⁶ Ezúton is szeretném megköszönni a feltáró régészeknek, Istvánovits Eszternek és Tóth Katalinnak, hogy az anyag feldolgozásának és közzlésének jogát a rendelkezésemre bocsátották és értékes információkkal láttak, s látnak el.

¹⁷ A 39–42., 44. és 46., valamint a 12., 14., 15. objektumok alakjuk, betöltésük, elhelyezkedésük és a leletanyag hiánya alapján valószínűleg újkorinak tekinthetők, a 13. és 16. objektum keltezése bizonytalan a formájuk miatt, utóbbinak a tetejéről, felső részéről késő bronzkori leletanyag is került elő. A felsoroltakon kívül vannak még olyan részlegesen kibontott, szelvény alá futó jelenségek, melyek nem vagy csak nagyon kevés leletet tartalmaztak, elhelyezkedésük, alakjuk alapján azonban valószínű, hogy a késő bronzkori település részét képezték.

¹⁸ Tóth–Marta 2005; Marta–Tóth 2006.

a Felsőszőcs-kultúra jellegzetes motívumai láthatók, mélyen vésett, esetenként kimetszett és mészbetéttel kitöltött díszítésekkel, belülről kinyomott bütykökkel [4. tábla 1.]. Bár a depó előkerülésének pontos körülményei nem ismertek, összetétele és párhuzamai alapján könnyen beilleszthető a közösségi ünnepek, ceremóniák során rituálisan földbe kerülő, ivókészletként értelmezhető depók sorába.¹⁹ A Felsőszőcs-kultúrában sokáig a nyírmadai depó volt az egyetlen ilyen jelenség,²⁰ 2012-ben azonban Medieșu Aurit-Șuculeu területén is előkerült egy kisebb, de valószínűleg hasonló funkciót betöltő együttes.²¹ Tipokronológiai érvelés alapján mindkettőt a kultúra kései fázisára keltezték.²²

Nyírmada-Vályogvető településrészlete a harmadik legnagyobb objektumszámú – nagyobb mértékben kutatott és részben publikált – település a kultúrán belül, Petea–Csengersima és Őr–Őri-tag után. Ahogy már említettem, előbbi lelőhelyen több fázist is kimutattak, a korábbi település az Erge-pataktól nyugatra terült el, ahol Dan Pop 82 objektumot tudott elkülöníteni, és további 62-öt is feldolgozott, melyek hasonló leletanyagot tartalmaztak, viszont a későbbi korok bolygatásai miatt nehezebben értelmezhetők.²³ Az Ergétől délre és keletre eső területeken a leletanyag alapján a kultúra egy későbbi időszakához tartozó település bontakozott ki, melyhez 145 objektumot kötött Liviu Marta.²⁴ Az Őr–Őri-tagon feltárt gázvezeték-nyomvonal 80 késő bronzkori Felsőszőcs-jelenséget rejtett, az értelmezést azonban – akárcsak Petea–Csengersima esetében – olykor nehezítik a korábbi vagy későbbi korok jelenségei.²⁵

Gödrök

A legtöbb őskori településhez hasonlóan Nyírmadán is a különféle – elsődleges és másodlagos – funkciót betöltő gödrök kerültek elő a legnagyobb számban. Ezek zömmel kerek, illetve ovális folttal jelentkeztek, kialakításuk alapján három fő csoportra oszthatók: hengeres, méhkasos, illetve szűkülő falú jelenségek egyaránt voltak közöttük. Átmérőjük, szélességük nagy változatosságot mutat, a legtöbb 140–200 cm között mozgott, viszont ennél kisebbek és nagyobbak is előkerültek. A jelentkezéstől számított mélységük szintén széles skálán mozog, az egészen sekélytől (7 cm) az egy métert meghaladó mélységig, zömük azonban 40–80 cm mélyre nyúlt.²⁶ A legtöbb gödör, akárcsak az egyéb jelenségek nagy része barna, szürkésbarna és paticsrögös, esetenként hamus betöltésű volt.²⁷ Hasonló kialakítású és méretű jelenségek ismertek a kultúra nagyobb településeiről, Petea–Csengersimáról²⁸ és Őr–Őri-tagról.²⁹

¹⁹ Tóth–Marta 2005, 133.

²⁰ Sőt ez a leletegyüttes igazolta először, hogy az ilyen összetételű depók a Kárpát-medencei késő bronzkorban is tovább éltek (Tóth–Marta 2005, 131–134).

²¹ A depóként értelmezhető együttes 4 bögréből állt, ezek feltárás során kerültek elő, így eredeti helyzetük is ismert (Marta 2013).

²² Tóth–Marta 2005, 126; Marta 2013, 200.

²³ Pop 2009, 9.

²⁴ Megjegyzi azonban, hogy további 50 – leletanyag nélküli vagy jellegtelen anyagot tartalmazó – objektum az elhelyezkedése alapján szintén e településhez köthető (Marta 2009, 12–14).

²⁵ L. Nagy–Scholtz 2009, 225–233.

²⁶ Az ovális folttal jelentkező gödrök között több mélyebb volt, mint a kerekéek között.

²⁷ A korábban említett, feltehetően zömmel újkori beásások (12–16. objektum) egynemű barna, fekete betöltésében nem volt sem paticsrög, sem hamu.

²⁸ Marta 2009, 16–19; Pop 2009, 12.

A Felsőszőcs-kultúra lelőhelyei Északkelet-Magyarország mellett Északnyugat-Románia, Nyugat-Ukrajna (Kárpátalja) és Délkelet-Szlovákia területén kerülnek elő.³⁰ Dan Pop egy 2005-ben megjelent tanulmányában összegyűjtötte azokat a romániai Felsőszőcs-lelőhelyeket, ahol gödröket tártak fel, azonban ezek száma rendkívül kevés és még kevesebb információ áll rendelkezésre róluk.³¹ Azóta számos új lelőhellyel bővült a romániai nyilvántartás,³² viszont nagy részük továbbra is csak felszíni kutatásból, esetleg kisebb léptékű feltárásból ismert.³³ A mai Szlovákia területéről elsősorban temetkezéseket és kisebb leletegyütteseket publikáltak, a településekről, így a telepobjektumokról is nagyon keveset tudunk.³⁴ Kárpátaljáról a kultúra jelentős lelőhelyei ismertek, temetkezések és települések egyaránt, azonban – akárcsak a többi területen – nagyon kevés a publikáció,³⁵ három hasonló kialakítású és tartalmú gödröt említenek Szolotvinó (Aknaszlatina)-Csitattja többrétegű erődített településéről.³⁶

A gödrök nagy része változatos mennyiségű kerámiatöredéket, paticsot, kevés követ és állatsontot tartalmazott, utóbbiak zömmel égettnek tűnnek, amelyek pedig nem, azok nagyon rossz megtartásúak.³⁷ Ezek az objektumok – sok esetben elsődleges funkciójuk elvesztése után – hulladékgödörként funkcionálhattak. Vannak azonban olyan példák, amelyek az átlagostól eltértek, ilyen a 35. objektum, melyben egymás alatt két erősen átégett vörös tapasztaást tártak fel, s alattuk a gödör alja erősen hamus betöltésű volt. A lefelé szélesedő objektumból ép, ún. Felsőszőcs-típusú bögre is előkerült.³⁸ Az 1996-os kampány XIV. szelvényében egy nagyméretű gödröt találtak,³⁹ melynek közepén egy kisebb, kör alakban lemélyedő, lefelé szélesedő gödör jelentkezett. Alján összeillő kerámiatöredékek, 30 cm-rel felettük egy emberi koponya részlete és egy kecskekoponya részlete feküdtek egymáshoz közel,⁴⁰ további 20 cm-rel feljebb pedig egy ép Felsőszőcs-típusú bögre is előkerült. Betöltése a nagyobb gödörhöz hasonlóan egységes, szürkésbarna agyagos volt. A feltáráskor

²⁹ L. Nagy–Scholtz 2009, 235.

³⁰ Furmánek 1997, Obr. I.

³¹ Az addig ismert 186 Felsőszőcs-, illetve Lápos-lelőhely nagy része felszíni kutatásból ismert és csak kisebb részük publikált (Pop 2005).

³² 227 Felsőszőcs- és Lápos-lelőhely szerepel a 2021-es lelőhelykatalógusban (Kacsó 2021, Planşa 1–2).

³³ Ioan Bejinariu és Dan Băcuț-Crișan a közelmúltban közöltek többek között egy újabb – bolygatott – Felsőszőcs-gödröt Jibou (Zsibó)-Dealul Ciglentir területéről (Bejinariu–Băcuț-Crișan 2021, Planşa V–VII).

³⁴ Demeterová 1984; Furmánek 1997.

³⁵ A településeket ismertető publikációk pedig elsősorban a feltárt épületekre fókuszáltak, a gödrökre kevésbé.

³⁶ Vasiliev et al. 2002, 32.

³⁷ A lelőhely állatsontanyagának archaeozoológiai vizsgálata korábban részben megtörtént, a valós kép azonban csak a teljes vizsgálat után derülhet ki.

³⁸ A felszínrajza alapján az átégett felületen találták. Őr–Őri-tagon a tűzhely platnija alatt találtak három díszített bögrét (L. Nagy–Scholtz 2009, 236). Házakon belüli, házakhoz tartozó tűzhelymaradványokra több példa is van a kultúrából, külső tűzhelyekre kevesebb a bizonyíték, Szolotvinó (Vasiliev et al. 2002, 32.) és Sarasáu (Szarvaszó)-După Ștrec (Kacsó 2009, 59.) településeiről említenek egyet-egyet.

³⁹ 54. objektum: 255x272 cm.

⁴⁰ A kecskekoponyán éles vágásnyomot is észleltek.

áldozati gödörként határozták meg a tárgyalt objektumot, mely azóta már röviden publikálásra került más hasonló jelenségekkel együtt tárgyalva.⁴¹

Az 1994-es feltárás során több szögletes, illetve téglalap alakú folttal jelentkező, szelvényfal alá futó objektum került elő, melyek bontásakor egy-egy kerek, hengeres gödör jelentkezett a mélyebb részeiken. Ezek a 21., 25. és 32. számú jelenségek, gödreik hamus betöltést és változatos leletanyagot tartalmaztak. A 34. objektum az előzőkhöz hasonló formában jelentkezett, annyi eltéréssel, hogy 35 cm mélységben keleti és nyugati felében is megtalálták e hamus betöltésű, hengeres gödröket.⁴² A tárgyalt objektumok minden esetben a bánya szélével vagy a szelvényfallal érintkeztek, ezért nem volt lehetőség a teljes feltárásukra, így kiterjedésük és funkciójuk sem határozható meg.

Cölöplyukkal jelentkező gödrök

A XVI. szelvény keleti részén egy ovális, szelvényfalba futó, sekély, egyenes aljú gödröt tártak fel.⁴³ Déli szegélyéhez közel délnyugati és délkeleti irányba egy-egy 30 cm átmérőjű, sekély cölöplyuk is jelentkezett. Északi oldala a szelvényfal alá nyúlt, s idő hiányában már nem volt lehetőség rányitni az objektumra, így nem derült ki, hogy az ellentétes oldalán lehetnek-e hasonló cölöphelyek. A jelenség nagyon kevés leletanyagot, mindössze egy kerámiatöredéket, egy követ és két paticsot tartalmazott. Funkciójára nehéz következtetni, felmerülhetne a kisebb melléképületként való értelmezés lehetősége,⁴⁴ viszont nem ismerjük a teljes kiterjedését, ráadásul a környezete és a leletanyaga sem ad plusz információkat róla, így rendeltetését biztonságosan nem lehet meghatározni.

A 70. objektum paticsos, hamus folttal jelentkezett, az alja felé szélesedő, egyenes aljú gödör⁴⁵ közepén egy 20 cm mély, 40 cm átmérőjű gödröt bontottak ki, melyet a feltáráskor cölöplyukként értelmeztek. Előbbi keleti oldalán egy keményre égett felület bontakozott ki, s oldala is vörösre égett több helyen. Az a tény, hogy alja és oldala helyenként átégett, több értelmezési lehetőséget is felvethet. Felmerülhet a tűzhelyként való értelmezés, ebben az esetben viszont nem lenne létjogosultsága egy – vele egy időben létező – cölöpnek a gödör közepén. Petea–Csengersimán több olyan gödör került elő, melynek közvetlen közelében vagy részben az objektumban cölöphely jelentkezett.⁴⁶ Ezek esetében a szerző felvetette, hogy talán a tárológödörök fölé valamiféle fedelet, könnyűszerkezetes tetőt emelhettek.⁴⁷ Véleményem szerint nem zárható ki a hasonló értelmezés a tárgyalt objektum esetében sem. Viszonylag nagy mennyiségű leletanyag került elő belőle, kerámiatöredékek, állatsontok és patics. Másodlagosan szeméttároló gödörként használhatták, így a betöltése már valószínűleg nem utalhat eredeti funkciójára. A jelenség a XIII. szelvény déli csücskében került elő, azon a területen, ahol már az újkori beásások jelentek meg nagyobb számban.

⁴¹ Urák–Marta 2011, 157.

⁴² Az előzőkhöz hasonlóan izgalmas leletanyagot, például egy ép bögrét és egy csonteszközt is találtak a betöltésben.

⁴³ 9 cm mély és 203 cm az A–B tengely mentén.

⁴⁴ Petea–Csengersima korábbi településrészletén egy nem teljesen azonos, de mégis hasonló lekerekített sarkú, téglalap alakú, földbe mélyített objektumot találtak (170x295 cm), délkeleti oldalán egy cölöplyukkal (Pop 2009, Fig. 7. 780B). A szerző háztartási melléképületként értelmezte (Pop 2009, 10).

⁴⁵ 45 cm mély és 132x120 cm.

⁴⁶ Marta 2009, Fig. 10. S37cx15, S37cx23.

⁴⁷ Marta 2009, 19.

Utóbbira két magyarázat szolgálhat. Az a tény, hogy a feltárások déli szelvényei – az V., VII., XIII. – kevés késő bronzkori objektumot hoztak napvilágra, utalhat esetleg arra, hogy elérték az egykori település délkeleti peremét.⁴⁸ Azonban ezzel a feltételezéssel óvatosan kell bánni, hiszen erősen bolygatott területről beszélünk, a bolygatások pedig számos bronzkori objektumot elpusztíthattak.

Épület(ek)

A tanulmány során többször említettem, hogy a kultúra lelőhelyeiről és leletgyűjtéseiről keveset tudunk a publikációk hiánya miatt. A szabályt erősítő kivételt talán az épületmaradványok jelentik, ugyanis viszonylag sok, régebbi és újabb közlésben is megjelennek.⁴⁹ Előbbiekhez sorolhatók többek között Medieșu Aurit-Șuculeu és Culciu Mare-Sub Grădini felszíni agyagpadlós épületei.⁵⁰ A kárpátaljai lelőhelyeken, így például a Djakovó (Nevetlenfalu) közelében található két településen is hasonló jelenségeket, négyszögletes alaprajzú, 24–32 m² alapterületű, középen tűzhellyel rendelkező objektumokat találtak.⁵¹

Petea-Csengersima idősebb és fiatalabb településein szintén előkerültek ilyen épületek nyomai. A Pop által feldolgozott területen 5 felszíni házat azonosítottak, s ebből három rendelkezett agyagpadlóval, egyik alakját pedig négy cölöplyuk rajzolta ki.⁵² Marta további két padlóreszletről számolt be.⁵³ A Felsőszöcs-kultúra településeit a felszíni és a földbe mélyített házak egyaránt jellemzik, Őr-Őri-tagon csak az utóbbi épülettípus fordult elő, a 9. számú földbe mélyített jelenségben még tűzhelyet is feltártak.⁵⁴

Az ismert példák alapján úgy tűnik, hogy agyagpadlók csak a felszíni épületek esetében jelennek meg.⁵⁵ Szolotvinó területén mindkét típusba sorolható épületmaradványokat találtak, a feltárt agyagpadlók 8–10 cm vastagságúak voltak, s az egyik ilyen épületben tűzhelyet is azonosítottak, ahogy a korábban említett Djakovó közelében is.⁵⁶

Ezen a ponton szeretnék visszautalni a tanulmány elején említett I. és IV. szelvényre, melyek a vályogvető belsejében magasabban megmaradt buckákra irányultak. Az utóbbi ugyanis egy a felsoroltakkal erős hasonlóságot mutató agyagpadló részletét hozta napvilágra. Fekete, paticsrögös föltja 6x4,5 méteres területen jelentkezett, szabálytalanul, ugyanis nyugati és északi szélét bányászás közben elpusztították. Középső részén, egy nagyobb összefüggő felületen agyagpadló maradványát tárták fel, melynek egy része égettnek bizonyult. Atégett padlóreszlet az objektum északi szélén is jelentkezett, néhol 5, helyenként 8–

⁴⁸ Ahogy az a topográfiai térképen is látható.

⁴⁹ Az alábbiakban csupán néhány párhuzamról írok, terveim szerint az épület(ek) részletesebb elemzése egy következő tanulmány tárgyát képezi majd, az előkerült leletanyaggal együtt.

⁵⁰ Előbbi lelőhelyen 3 vagy 4, utóbbin 12 felszíni épületről számolt be a szerző. Culciu Mare agyagpadlós építményei 2x3–4x5 méteres terjedelemben, közel téglalap alakban jelentkeztek. A 2. ház 15–20 cm-es, a 4. pedig 10 cm-es vastagságú padlóval rendelkezett (Bader 1978, 66–67).

⁵¹ Balaguri 1969, 62–64.

⁵² Összesen 20 objektum esetében vetette fel az épületként való értelmezést, a többi földbe mélyített konstrukcióként azonosította (Pop 2009, 9–10).

⁵³ Mellettük három földbe mélyített építmény is lehetett (Marta 2009, 14). A még későbbi, Marta által Lápos II–Gáva I időszakba sorolt településrészeleten szintén jelentkeztek agyagpadlós épületmaradványok (Marta 2009, 55).

⁵⁴ L. Nagy–Scholtz 2009, 235.

⁵⁵ Pop 2009, 10.

⁵⁶ Vasiliev et al. 2002, 30–31.

10 cm-es vastagsággal. Az épület déli és nyugati oldalán nem figyeltek meg hasonló jelenséget. A házmaradványt nemcsak a modern kori bányászat, hanem a valószínűleg korabeli, felhagyása után beleásott – padlót vágó – gödrök (11/a–f) is bolygatták. A padlórészeket és párhuzamok alapján felszíni épületként értelmezhető objektum és a beleásott gödrei több mint 400 db leletet tartalmaztak.⁵⁷ A leletanyag legnagyobb részét a kerámiatöredékek alkották, de viszonylag nagy számú (fal?)tapasztás, kevés kő és égett állatcsont, egy jól megőrződött csonteszköz és egy agyagnehezék töredéke is napvilágra kerültek innen.

Az 1994-es feltárás legelső szelvénye a bánya északnyugati, kerámiatöredékekben gazdag részét érintette. A visszahányt buckák között egy nagyobb alakatlan, folt nélküli Felsőszöcs-objektum jelentkezett (2. objektum), egy 40 cm vastag, leletanyaggal erősen kevert réteg formájában. A vastag réteg eltávolítása után három sekély, szabálytalan foltot figyeltek meg az altalajban, melyek valószínűleg e jelenség mélyebb részeiként értelmezhetők (2/a–c). Az objektum az altalajba mélyedő részeivel együtt több mint 500 db leletet rejtett. Összetételben szinte teljesen megegyezik a 11. objektummal, kerámiatöredékek, áglenyomatos és lenyomat nélküli paticsok, égett állatcsontok, kövek, csonteszköz, de még átfúrt csüngődísz és kocsikerékmodell töredéke is felszínre került belőle.

Az előző jelenség tapasztott agyagpadlója, s annak számos párhuzama miatt könnyen azonosítható felszíni épületként. A 2. objektum értelmezése viszont problematikusabb. Szélét minden irányból vályogvetők bolygatták, így teljes kiterjedése nem ismert és hozzá köthető cölöplyuk vagy padlóresztlet nem került elő. A 40 cm vastag, leletanyaggal erősen kevert rétege és az anyag összetétele azonban arra enged következtetni, hogy szintén épületmaradványról beszélhetünk, ráadásul semelyik másik objektumtípussal nem mutat hasonlóságot. Petea–Csengersimán egy nagy, 300x740 cm-es területen jelentkezett egy 10 cm vastag réteg, amit szintén épületként azonosítottak, cölöplyuk és agyagpadló megléte nélkül.⁵⁸

A leletanyagról

Nyírmada-Vályogvetőn az objektumtípusok és a belőlük előkerült leletanyag alapján a Felsőszöcs-kultúra településének erősen bolygatott, részben elpusztított részletét tárták fel. A másodlagosan hulladékgödrökként használt objektumok változatos mennyiségű anyagot tartalmaztak, egyes gödrökből csupán néhány kerámia- vagy paticstöredék, más hasonló jelenségekből pedig nagyszámú és változatos együttesek kerültek elő. Utóbbira jó példa a viszonylag nagyméretű 10. számú gödör, amely elhelyezkedése alapján a 11. ház hulladékgödre lehetett.

A leletanyag jelentős része, több mint 900 db tárgy a két – a fentiek alapján – épületmaradványként azonosított objektumból származik, más jellegű objektum még csak megközelítőleg sem tartalmazott ekkora mennyiségű anyagot. Késő bronzkori emléanyag szép számmal került elő a korabeli megtelepedési szint 30–40 cm-es rétegéből is.

A leletanyag feldolgozása ugyan folyamatban van, azonban bizonyos tendenciák már határozottan mutatkoznak, melyek összhangban állnak a depó feldolgozásakor tett megfigyelésekkel. Ilyen például a kannelúrával díszített kerámiák magas száma [5. tábla 4–5].⁵⁹

⁵⁷ A kárpátaljai Baranyinci (Baranya) többretegű településén egy cölöplyukakkal rendelkező, földbe mélyített épületet tártak fel, melyből ugyancsak több mint 400 db kerámiatöredék került elő (Popovich 2002, 57–60).

⁵⁸ Pop 2009, 10.

⁵⁹ Tóth–Marta 2005, 125.

A kannelúra tömeges használata a Reinecke BzD–HA1 időszaktól mutatható ki,⁶⁰ részben emiatt, s egyéb késeinek tűnő jelenségek miatt⁶¹ a települést a kultúra kései fázisára, pontosabban a Reinecke BzD-re keltezték.⁶²

A kannelúrával díszített edények és töredékek mellett természetesen jelen vannak a kultúrára oly jellemző vésett, kimetszett díszítések [5. tábla 2–3.], de a benyomott motívumok [5. tábla 5–6.] és az egyszerűbb bekarcolt és beszurkált díszítések [5. tábla 7.] is előfordulnak. A település kerámiaanyaga változatos díszítésekről és díszítőtechnikákról árulkodik, a bemutatott darabok csak néhány fő típust reprezentálnak.

Az objektumokban nagy számban fordulnak elő a tárgyalt, finomabb kialakítású, vékonyabb falú díszített edénytöredékek, ahogy a vastagabb falú, házikerámiákhoz tartozó darabok is. Utóbbiaknál sok esetben megfigyelhető, hogy a reduktívan kiégetett sötétszürke felületet vékony, zömmel barna, ritkán szürke agyagréteggel fedték le.⁶³ Beépített edényes hordozhatótüzhely-töredékek szintén nagy arányban jelentkeztek minden típusú objektumban [5. tábla 1.]. A párhuzamok és a számos palásttöredék alapján ezek az oldalpalástos típusba sorolhatók.⁶⁴

Összegzés

Az illegális bányászattal erősen bolygatott lelőhely keleti részén két rövid leletmentést végeztek az 1990-es években. Csupán a vályogvető belső területein magasabban megmaradt, illetve külső, északi, keleti és déli vonalának feltárására volt lehetőség, ám így is 89 objektumot tudtak megmenteni. A feltárt jelenségek legnagyobb része, 78–80 objektum, leletanyag alapján a Felsőszöcs-kultúrához sorolható, így Nyírmada-Vályogvető a harmadik legnagyobb ismert és nagyobb mértékben kutatott településrészlet, mely a kultúrához köthető.

Ahogy a legtöbb őskori településen, Nyírmadán is a különféle, másodlagosan hulladék-gödörként használt objektumok jelentkeztek a legnagyobb számban, de szabadtéri tüzhelyre és áldozati gödörre is van példa. Egyik objektum esetében felmerülhet a háztartási melléképületként való értelmezés. Lehetséges, hogy egy cölöplyukkal rendelkező tárológödör maradványa is felszínre került, ráadásul egy agyagpadlós ház részlete is ismertté vált, s talán nem is ez volt az egyetlen épületmaradvány a feltárt településrészleten.

A feltárt bronzkori megtelepedési réteg és az alatta jelentkező objektumok több ezer leletet szolgáltatnak, melyek rendkívül változatos képet mutatnak. Úgy tűnik, hogy a kultúra egy igen kései, kulturális kapcsolatokban is színes településéről van szó, mely a párhuzamok alapján az Reinecke BzD időszakra keltezhető.

Kalicz Nándor és Mozsolics Amália 1960-ban megjelent publikációi alapozták meg a kultúra kutatását Magyarországon. Amíg Kalicz az akkor ismert lelőhelyeket gyűjtötte

⁶⁰ Szabó 1996, 27., L. Nagy–Scholtz 2009, 239.

⁶¹ Többek között megjelennek a kívül fekete, fényes, belül sárga/vörös kerámiatöredékek, a széles, vízszintesen kihajló peremű, kúpos nyakú edénytöredékek, vagy a lapos, erősen hangsúlyozott vállú, meredek aljú, felhúzott fülű bögrék. Utóbbiak a Marta-féle 4. típusba sorolhatók és egyértelműen a Felsőszöcs-kultúra kései fázisára tehetők (Marta 2009, 33).

⁶² Tóth–Marta 2005, 126. A tervek szerint e kerámiatipológián alapuló keltezés a későbbiekben radiokarbon-datálással is ki fog egészülni.

⁶³ Hasonló megfigyeléseket tett Pop (2009, 13) Petea–Csengersima kapcsán.

⁶⁴ Az ilyen kialakítású tüzhelyek népszerűek voltak a Felsőszöcs-kultúrában (Fischl–Kiss–Kulcsár 2001, 126).

össze és igyekezett általános következtetéseket levonni a kultúráról,⁶⁵ addig Mozsolics a máig egyetlen ismert Felsőszöcs-temetkezés részletes elemzését végezte el.⁶⁶ A következő magyarországi tanulmányra, amely tüzetesebben foglalkozott a kultúrával, egészen 2005-ig, a nyírmadai depó közléséig kellett várni,⁶⁷ s ezt követően jelent meg az egyetlen részletebben elemzett magyarországi Felsőszöcs-település közlése, a sokat emlegetett Ór-Őri-tagé.⁶⁸ Nyírmada-Vályogvető emlékanyagának részletes feldolgozása és az esetleges természettudományos vizsgálatok fontos információkkal egészíthetik ki a Felsőszöcs-kultúráról és a Felső-Tisza-vidék késő bronzkoráról alkotott képünket.

Bibliográfia

- Bader 1978 = Bader, T.: *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică*. București.
- Balaguri 1969 = Балагури, Э. А.: Новейшие памятники фельшесевчской культуры на территории Закарпатской области УССР. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 2: 61–68.
- Bejinariu–Băcuț-Crișan 2021 = Bejinariu, I. – Băcuț-Crișan, D.: Noi descoperiri ale Bronzului târziu (cultura Suciului de Sus) de pe Valea Someșului, Județul Sălaj. *Acta Musei Porolissensis* 43: 51–82.
- Demeterová 1984 = Demeterová, S.: Influence de la culture de Suciului de Sus dans la plaine de la Slovaquie orientale. *Slovenská archeológia* 32: 11–74.
- Fischl–Kiss–Kulcsár 2001 = Fischl, K. – Kiss, V. – Kulcsár, G.: Beiträge zum Gebrauch der tragbaren Feuerherde (Pyraunoi) im Karpatenbecken II. (Spätbronzezeit–Früh-eisenzeit). In: *Der nordkarpatische Raum in der Bronzezeit. Symposium Baia Mare, 7-10 Oktober 1998*. Hrsg. Kacsó, C. Baia Mare, 125–156.
- Furmánek 1997 = Furmánek, V.: K problémům kultury Suciului de Sus na Slovensku. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* 2: 155–167.
- Kacsó 1980 = Kacsó, C.: Descoperiri din epoca bronzului în depresiunea Sălajului. *Acta Musei Porolissensis* 4: 37–44.
- Kacsó 2009 = Kacsó, C.: Descoperirile din epoca bronzului de la Sarasău. *Marmatia* 9/1: 59–100.
- Kacsó 2021 = Kacsó, C.: Contribuții la cunoașterea ariei de răspândire a descoperirilor Suciului de Sus/Lăpuș în nordul Transilvaniei. *Köbe zárt történelem. Tanulmányok Emődi János 80. születésnapjára. Istoria închisă în piatră. Studii în onoarea lui János Emődi, la 80 de ani*. Szerk. Katócz Z. – Emődi A. – Lakatos A. Nagyvárad, 186–208.
- Kalicz 1960 = Kalicz N.: A későbronzkori felsőszöcsi csoport leletei és kronológiai helyzete. *Archaeologiai Értesítő* 87: 1–15.
- L. Nagy–Scholtz 2009 = L. Nagy M. – Scholtz R.: A késő bronzkori Felsőszöcs-kultúra települése Ór-Őri-tag lelőhelyen. In: *Bronze Age Communities in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 24–26. October 2008*. Eds. Berecki, S. – Németh, E. R. – Rezi, B. Cluj Napoca, 223–258.

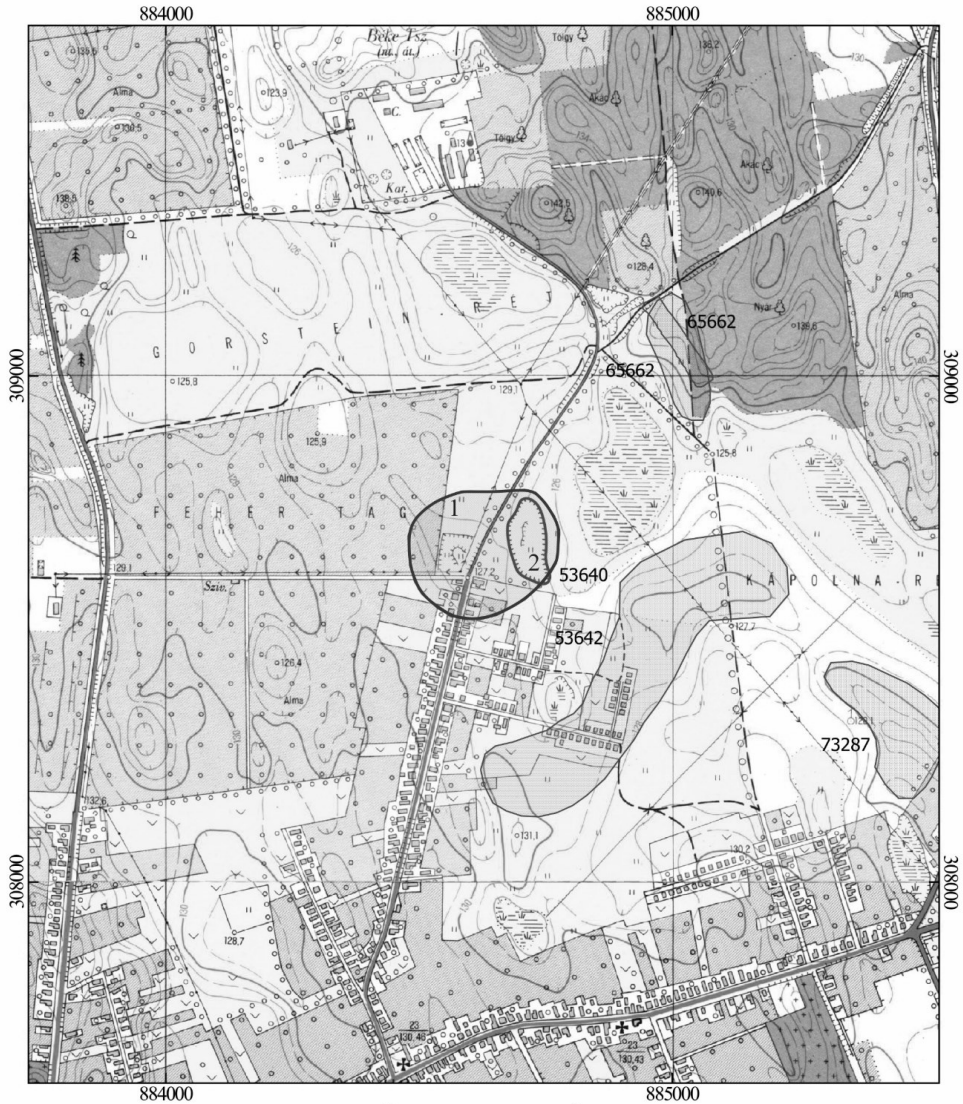
⁶⁵ Kalicz 1960.

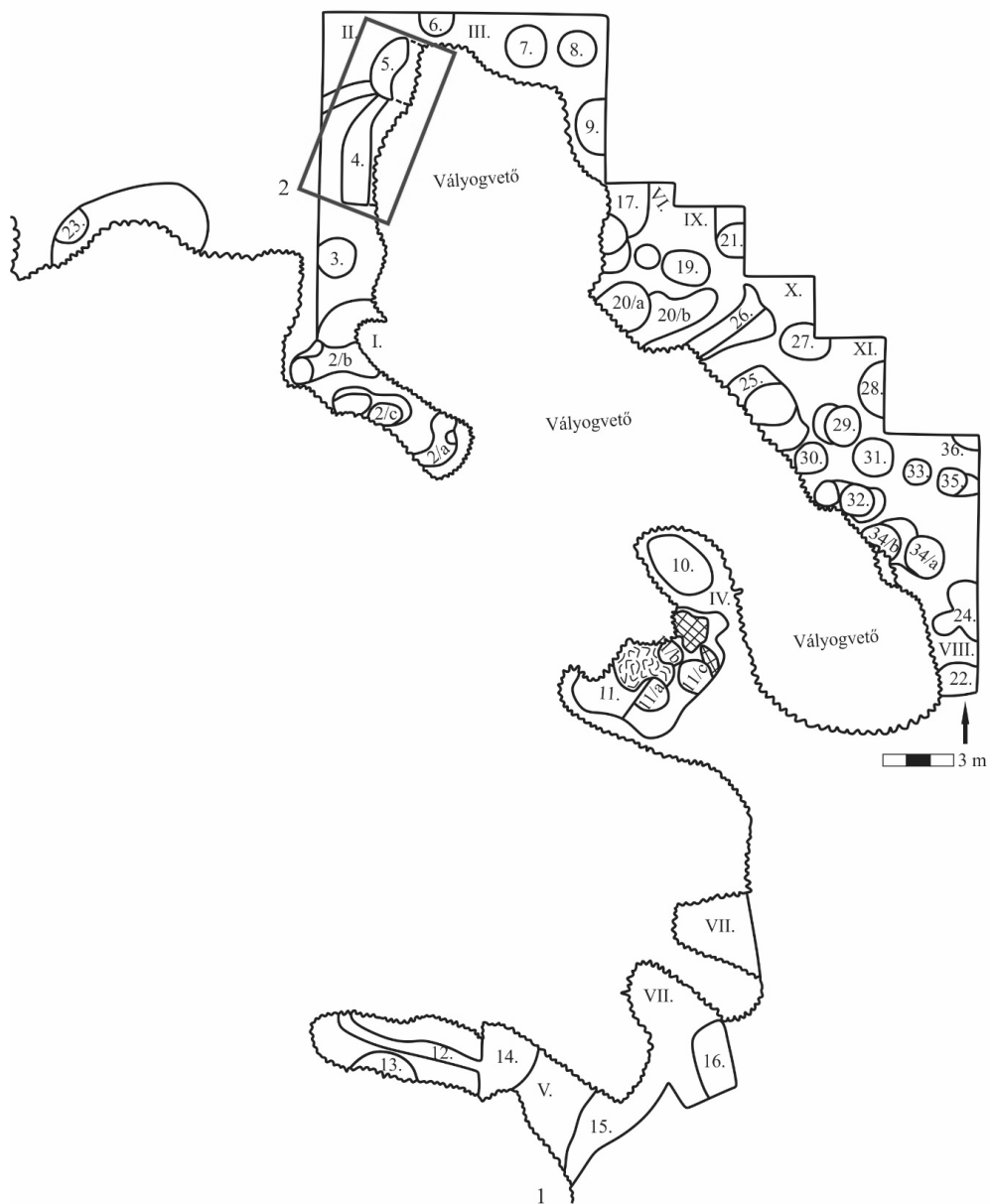
⁶⁶ Mozsolics 1960.

⁶⁷ Tóth–Marta 2005.

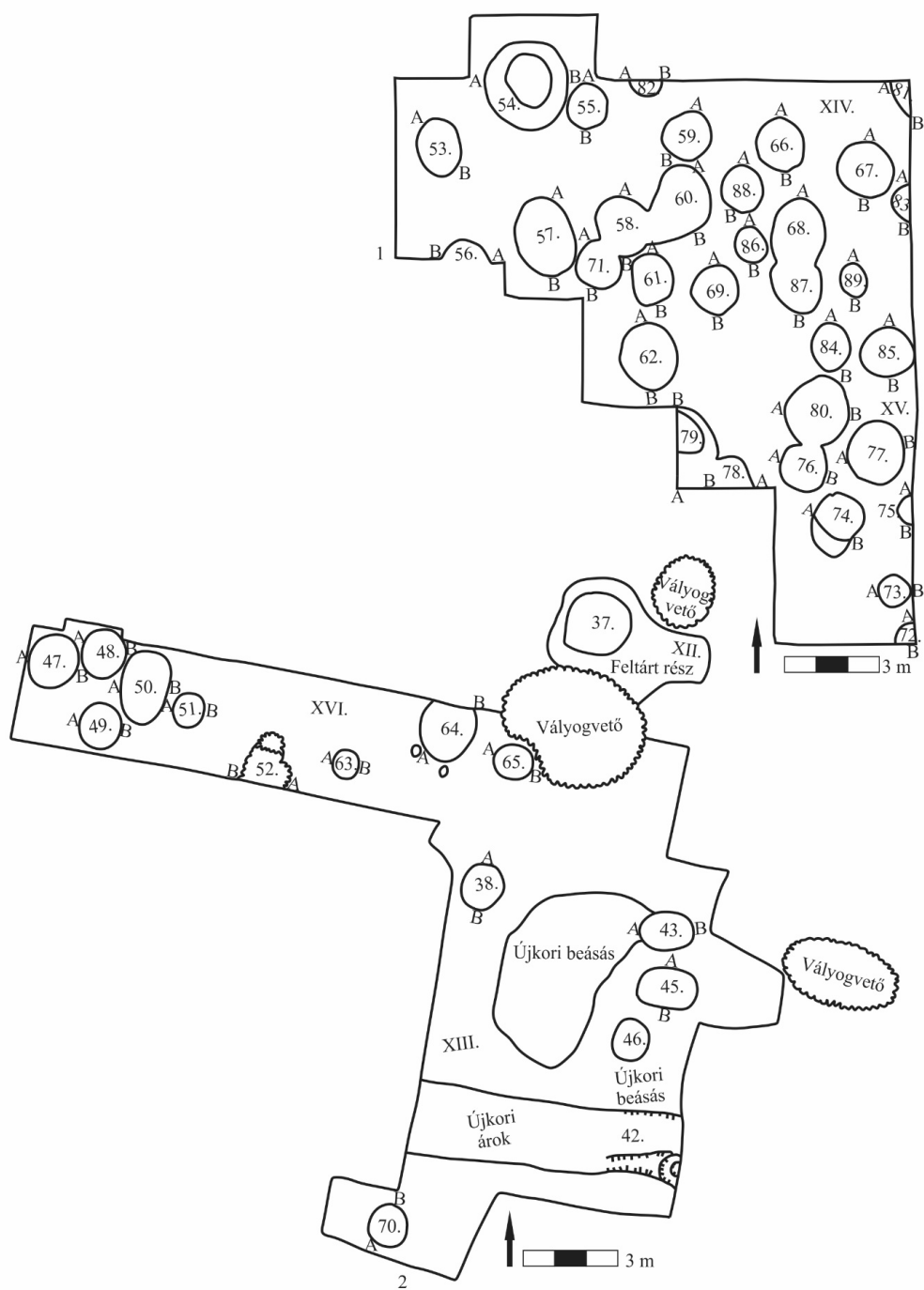
⁶⁸ L. Nagy–Scholtz 2009.

- Marta 2009 = Marta, L.: *The Late Bronze Age Settlements of Petea–Csengersima*. Satu Mare.
- Marta 2013 = Marta, L.: The deposition of cups from Medieșu Aurit. Expressions of identity in the Carpathian area in the Late Bronze Age. *Satu Mare. Studii și comunicări. Seria arheologie* 29/1: 199–220.
- Marta–Tóth 2006 = Marta, L. – Tóth, K.: Gefäßdepotfund der Felsőszöcs-Kultur in Nyírmada-Vályogvető. In: *Bronzezeitliche Depotfunde–Problem der Interpretation. Materialien der Festkonferenz für Tivodor Lehoczky zum 175. Geburtstag*. Hrsg. Kobal, J. Užhorod, 302–317.
- Mozsolics 1960 = Mozsolics, A.: Der Tumulus von Nyírkarász-Gyulaháza. *Acta Archaeologica Tomus* 12: 113–123.
- Pop 2005 = Pop, D.: Câteva considerații privind stadiul cercetării culturii Suciului de Sus și a grupului Lăpuș. *Satu Mare. Studii și comunicări. Seria arheologie* 22/1: 61–92.
- Pop 2009 = Pop, D.: *The Middle Bronze Age Settlement of Petea–Csengersima*. Satu Mare.
- Popovich 2002 = Popovich, I.: A multilevel settlement at village Baraninca/Baranya in the Transcarpathian Region. *A Jósza András Múzeum Évkönyve* 44: 57–93.
- Szabó 1996 = V. Szabó G.: A Csorva-csoport és a Gáva-kultúra kutatásának problémái néhány Csongrád megyei leletgyűjtés alapján. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica* 2: 9–109.
- Tóth–Marta 2005 = Tóth, K. – Marta, L.: Gefäßdepot der Felsőszöcs/Suciului de Sus-Kultur in Nyírmada-Vályogvető. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 47: 107–143.
- Urák–Marta 2011 = Urák, M. – Marta, L.: Human Remains of the Late Bronze Age Settlements in the Upper Tisza Area. New Researches and New Evidence. *Bronze Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin: Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 8–10 October 2010*. Eds. Berecki, S. – Németh, E. R. – Rezi, B. Târgu Mureș, 155–162.
- Vasiliev et al. 2002 = Vasiliev, V. – Rustoiu, A. – Balaguri, E. A. – Cosma, C.: *Solotvino – „Cetate” (Ucraina Transcarpatică). Așezările din epoca bronzului, a doua vârstă a fierului și din evul mediu timpuriu*. Cluj-Napoca.

2. tábla: 1. Az 1994-es feltárás összesítő térképe 2. A depó előkerülési helye

3. tábla: 1–2. Az 1996-os feltárás összesítő térképei

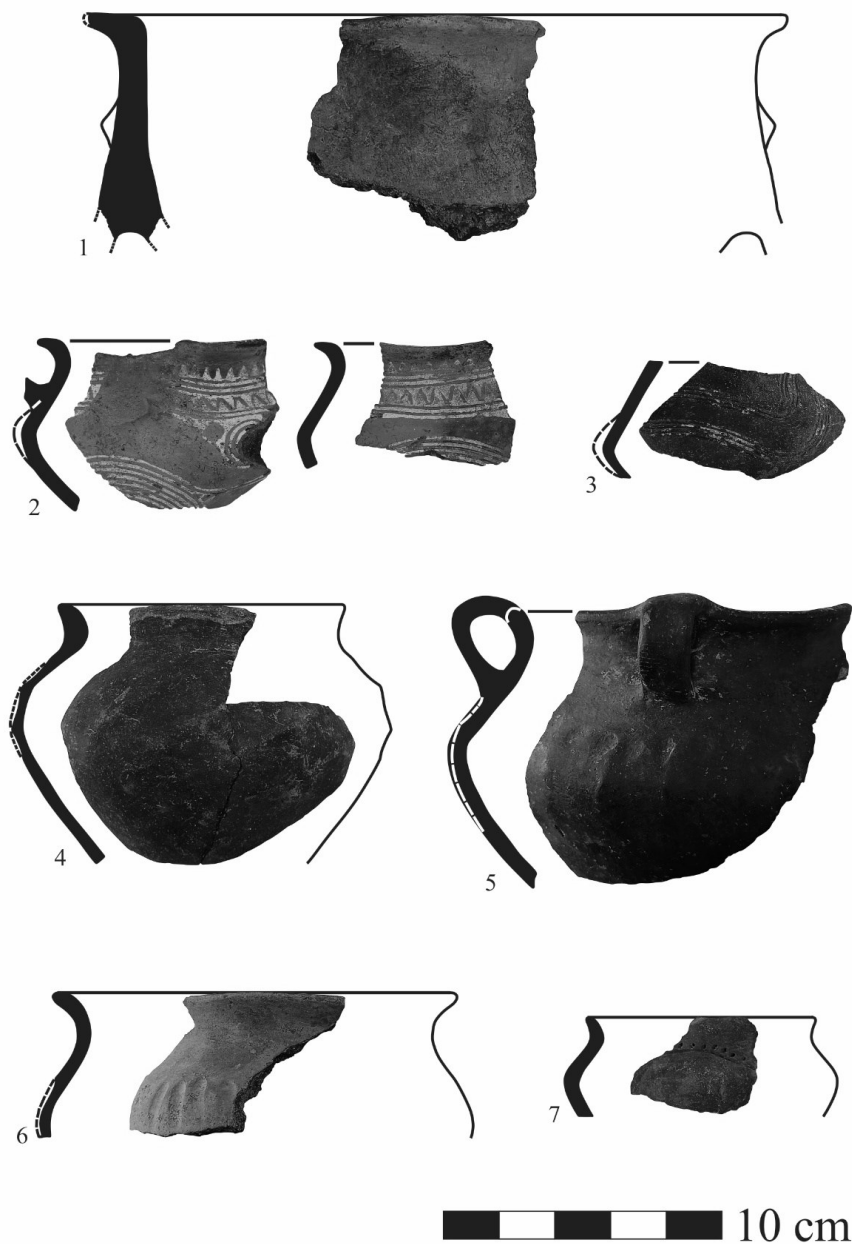

1

2

4. tábla: 1. A nyírmadai edénydepó 2. Intenzíven jelentkező objektumok (Tóth Katalin felvétele)

5. tábla: Válogatás a leletek közül (Saját fotók)